

AHMET ÜMİT'TEN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Türk diline emek verenler arasında bulunan, hikâye ve romanlarıyla tanınan Ahmet Ümit (d. 1960), özellikle edebiyatımızda az işlenen bir dalda, polisiye türündeki eserleriyle tanınmıştır. Bazı kitaplarında geniş ölçüde arkeoloji ile tarihten yararlanmışır. Polisiye romanlarındaki asıl kahraman Başkomiser Nevzat'tır. Olaylar zinciri ne kadar karmaşık olursa olsun, bunları çözüp açığa çıkarmak görevi daima ondadır.

Ahmet Ümit'in kitaplarından ikisini daha önceki *Türk Dili* sayılarımızda değerlendirmiştim.¹ Bu sayımızda da onun *Kavim*² başlığını taşıyan kitabını *Türkçe Sözlük* (TDK Yay., Ankara 2011) ile karşılaştırarak, eksik bulduğum madde başlarını, iç maddeleri ve ilginç bazı örnek cümleleri veriyorum.

Her zaman olduğu gibi, kitaptaki yazıma hiç dokunmadan aynen aktardım. Gösterdiğim maddelerin ve örnek cümlelerin sayfa numaralarını da ayrıca içinde belirttim.

açık ver-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Mükemmel cinayet yoktur. Mutlaka bir açık vermişsindir. Ve biz o açığı bulacağız.” (375)

aklını kurcala-: “Sürekli olarak aklında olmak, aklından hiç çıkarmadan düşünmek” anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır. “Duruşunu hiç bozmadan dışarıyı seyrediyor. Dalgın, aklını kurcalayan bir mesele var.” (111)

arkadaşlık kur-: “Arkadaş olma isteğini belirtmek” anlamında olup sözlüğümüzde yoktur: “Sanırım benimle de Arapça öğrenmek için arkadaşlık kurmak istedi.” (160)

¹ bk. *İstanbul Hikayesi, Türk Dili*, S 817 (Ocak 2020), s. 36-45 ve *Elveda Güzel Vatanım, Türk Dili*, S 836 (Ağustos 2021), s. 10-17.

² 14. baskı, İstanbul 2006, 382 s.

başı belada ol-: “Ne beni, ne de başkasını kandırabilirsin buna. Bak oğlum, senin tek şansın benim. Başın büyük belada.” (96) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

başına tebelleş ol-: Bu iç madde *TS* içinde yer almıyor: “Şu soruşturmayı mümkün olduğu kadar sessiz yürüt, olur mu? Basın yeniden başımıza tebelleş olmasın.” (176) Anlam olarak “sürekli bir şekilde rahatsız etmek, istediğini alana kadar başından ayrılmamak” yazılabilir.

başından aşağı kaynar sular dökül-: Örnek verilememiş: “Yalan söylemesi için bir neden yok. Bunu anlayınca başımdan kaynar sular döküldü.” (324)

bel bel bak-: Sözlüğümüzde anlamı verilmiş, ama örnek cümlesi eksik kalmış: “Bizimki, dut yemiş bülbül gibi ne diyeceğini bilemeden bel bel Meryem’e bakıyor.” (52-53)

bileğine ol-: “Güçlü kuvvetli, gözü pek, cesur, atılgan” anlamlarını verebileceğimiz bu iç madde sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Sen nereden biliyorsun Yusuf’un bileğine sıkı olduğunu? Kendisi mi anlattı?” (57)

bozuk çal-: Örneksiz geçilmiş: “Sanki bu işi Yusuf Abi yapalım demiş gibi, bozuk çalmaya başladı.” (56)

buhurdanlık: “Buhurdanlığın güzelliği Zeynep’in de ilgisini çekmiş, hayranlıkla mırıldanıyor.” (28) örneği yeterli olacaktır.

burnuna çalın-: Sözlüğümüzde yer almayan bu iç maddenin anlamını “koku-sunu almak, hafif bir koku duymak” olarak verebiliriz: “Bir tütsü kokusu çalıyor burnuma; tıpkı Yusuf’un evindeki koku.” (55)

canını siper et-: “Mehmetçikleri korumak için canını siper etmiş; madalyaları bile var.” (99) “Başkasını korumak için onların önünde yer almak” anlamındadır.

çırpınıp dur-: “O yaşlı haline bakmaz, çaydı, kahveydi, gazozdu, ağırlamak için çırpınıp dururdu.” (129) *TS*’de yer almayan bu iç maddenin anlamı “durup dinlenmeden didinmek, ordan oraya koşuşturmak”tır.

delikanlı adam: Sözlüğümüzde gösterilen ikinci anlam için bir örnek: “Yusuf Abi delikanlı adamdı, iyi adamdı deme bana, diyerek kesiyorum.” (96)

derdine derman ol-: “Sanki bütün dertlerine derman olacakmış, bütün sorunlarını çözecekmiş gibi açıklıkla, tutkuyla derin bir nefes çekiyor.” (101) Bu iç maddenin anlamını “sorununu çözmek, sıkıntılarını sona erdirmek” şeklinde verebiliriz. Sözlüğümüzde yer almıyor.

devenin gözünden sürmeyi çal-: *TS* içinde buna benzer başka bir kullanım gösterilmiş. (Gözden sürmeyi çalmak veya çekmek) örneksiz geçilmiş. Yukarıdaki madde içiyle orada verilen anlam aynıdır: “Nusret kaçın kurrası, devenin gözünden sürmeyi çalar da kimsenin ruhu duymaz.” (260-261)

dışarı çık-: “Hapisten kurtulmak” anlamı sözlüğümüzde yoktur: “Bu ülkede her on yılda bir olduğu gibi üç beş yıla kalmadan yeni bir aflla dışarı çıkacağına inanıyor.” (95)

dost acı söyler: “Madem beni eski bir arkadaş olarak görüyorsun, sözlerime de katlanacaksın. Ne demişler, dost acı söyler.” (76) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

dönme: Sözlüğümüzdeki dördüncü anlam için bir örnek: “Urfa’da görev yaparken dönmelerden söz edildiğini duymuştum.” (83)

ekmek aslanın ağzında ol-: Bu çok bilinen atasözüne de örnek bulunamamış: “Büyük çoğunluğu, ekmeğin aslanın ağzında olduğu bu memlekette garantili bir iş bulmak için girer polis kolejine.” (41)

emekli et-: “Emekli olmasına yol açmak” anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Beni emekli mi edecekler, yoksa bu uyarıdan sonra bir kez daha denemeyi mi tercih edecekler?” (115)

(birinin) ensesinde ol-: “Yakında yine görüşeceğiz. Aslına bakarsan hiç ayrılmayacağız. Biz çok sevdiğ seni, bundan böyle hep ensende olacağız.” (375) Madde içi olarak alacağımız bu ibarenin anlamını “sürekli takip etmek, göz önünden ayırmamak” şeklinde yazabiliriz.

farklı dillerden konuș-: Bu madde içini de sözlüğümüzde bulamıyoruz: “İlk kez Murat’la farklı dillerden konuştuklarını anlamış, ama artık çok geçmiş.” (71). Anlam olarak *mec.* kısaltmasıyla “değişik düşüncelerde olmak, birbiriyle uyuşamamak, ayrı tellerden çalmak” biçiminde ifade edebiliriz.

fezleke: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Bulgularımızı, düşüncelerimizi, kanılarımızı ve Can’ın bütün suçlamaları reddeden ifadesini içeren ayrıntılı bir fezleke hazırlıyoruz.” (373)

geçim sıkıntısı çek-: Sözlüğümüz sadece (geçim sıkıntısı) madde başını vermiş ve bir örnekle göstermiş. Ancak bu fiille olan biçimi bulunmuyor: “Öyle geçim sıkıntısı filan çektiğini görmedim. Cebinde hep parası olurdu.” (39) Anlam olarak “devamlı günlük nafakasının peşinde bulunmak” yazılabilir.

gelgeç sevdâ: Sözlüğümüz bu ibareyi almamış: “Babam, İstanbul’un ilk karını gelgeç sevdalara benzetirdi, ne gönülde, ne yürekte iz bırakmadan çabucak geçer, derdi.” (111) “Geçici, çabuk vazgeçilen aşk” anlamındadır.

gözü gibi bak-: TS içinde bu ibareyi de bulamıyoruz: “Nasıl kaygılanmasın, gözü gibi baktığı, üzerine titredığı biricik kızı ... dini, imanı başka insanların arasına gelin gidiyor.” (70) “Bütün hassasiyetiyle, imkanlarıyla korumak” anlamını verebiliriz.

gözünü kır-: “Korkutmak, yıldırımak” anlamlarında olup sözlüğümüzde yoktur: “Herifin böyle bir işe kalkışacağına ihtimal vermemiştir. Bingöllü’nün gözünü iyice kırdığını düşünüyordur.” (62)

gözünü kırpma-: “Kolay değil bütün gece gözünü kırpmadı, genç ama dayanıklılığın da bir sınırı var.” (124) “Hiç uyumamak, tamamen uykusuz kalmak” anlamındadır ve *TS* içinde bulunmamaktadır.

günahı söyleyenin boynuna: Bu ibarenin kısaltılmış şekli olan (günahı boynuna) sözlüğümüzde bulunuyor. Aynı anlamda verilen bu ibarenin örneği şudur: “Günahı söyleyenin boynuna ama yukarıdakiler bu Bingöllü’yü kolluyormuş.” (57)

günlük ekmeğini çıkar-: *TS* içinde bu madde içi bulunmuyor: “Bingöllü ekmeğini çapulculukla çıkarmaya çalışan, hayatı kaymış, zavallı bir adamdı.” (151) “Geçimini sağlamak için çalışmak, yevmiyesini doğrultmak” anlamına gelmektedir.

hafif sıklet: Sözlüğümüz sadece spordaki anlamını göstermiş, ama *mec.* kısaltmasıyla başka bir anlam verebiliriz: “Hafifsiklet bir mafya şefini öldürmenin namını artıracaklarını biliyor, çünkü içerde Meryem Ablasının ona bakacağını düşünüyor.” (95) Anlam olarak “önemi az, değeri tartışılır (kimse) yazabiliriz.

hayatı kay-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu iç maddenin anlamı için “yaşantısı düzensiz, karanlık işlere bulaşmak” diyebiliriz. Örnek cümlesi için bk. **günlük ekmeğini çıkarmak.**

hınç duy-: Sözlüğümüzde yer almıyor: “Aslında tam olarak ne söylediğini kendisi de bilmiyor, ama konuştuğunda daha çok hınç duyuyor Can’a” (183) “Kin beslemek, öç duygusuna sahip olmak” anlamındadır.

hovardalığa çık-: “Sürücü koltuğundaki arkadaş, anlaşılın çalıştığı şirketin aracıyla çıkmış hovardalığa.” (109) *TS* içinde yer almayan bu ibarenin anlamı “hovardalık yapmak”tır.

husumeti olma-: “Kin gütmemek, düşmanlığı bulunmamak hasım olmamak” anlamlarındadır: “Bizim onlarla bir husumetimiz yoktu. Ufak bir mesele çıkmıştı ama çözdük, dedi.” (109)

içi kayna-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu madde içinin anlamını “coşmak, heyecanlanmak, yerinde duramamak” olarak verebiliriz: “Onu anlıyorum, içi kaynıyor, olayın bütün bilgilerine bir an önce ulaşmak için acele ediyor.” (42)

içini dök-: “Düşündüklerini tek tek sıralayıp anlatmak, dertlerini hiç sakınmadan açıklamak” anlamında olup *TS* içinde bulunmamaktadır: “Söyleyecek hep güzel bir sözü vardır sana. Alındıysa da içinde taşımaz, lisanımünasiple anlatır, içini döker size.” (217)

ilişkiye gir-: Sözlüğümüzde gösterilen üçüncü anlama uygun düşen bir örnek: “Daha önce de köşedeki manavın oğluyla ilişkiye girdiğini öğrendik.” (113)

işe el at-: “Gümüş, altın işçiliğinde adamlar çok ustaymış, hatta son dönem pırlanta işine el atmışlar.” (125) *TS* içinde yer almayan bu ibarenin anlamını “işe başlamak, bir işle uğraşmak” olarak yazabiliriz.

işi mavraya vur-: Bu madde için *argo* kısaltmasıyla ve “sözü boş şeylere getirmek, boş verip havadan sudan bahsetmek” anlamlarıyla sözlüğümüze alabiliriz: “Tek çıkış yolu var diyorum kendi kendime, işi mavraya vurmak.” (77)

işin altından (bir şey) çık-: “Bak görürsün, bu işin altından ya basit bir alacak verecek davası ya da karı meselesi çıkar.” (92) Sözlüğümüzde bulunmayan bu madde içinin anlamı “ne olduğu işin sonunda anlaşılacak” biçiminde verilebilir.

işlemci: Örnek cümlesi bulunamamış: “Çocuklar, şu bellek, işlemci tartışmalarını bir kenara bıraksak da işimize dönsük.” (121)

kafası bozul-: “Ama her kafamız bozulduğunda silahımızı çekip yakınlarımızı vurmuyoruz.” (17) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

kafayı sıyr-: Yine *argo* kısaltmasıyla sözlüğümüze alacağımız bu madde içinin anlamı “hafif delilik göstermek, acayip işler yapmak, çılgınca davranmak” olup *TS* içinde yoktur: “Kafayı biraz sıyrırmış ama zengin adammış; Kapalıçarşı’da dükkanı var diyorlar.” (57)

kanını dondur-: Sözlüğümüzde bu iç maddeyi de bulamıyoruz: “Meslek dışındaki olanlar, hep acayip olaylarla uğraştığımızı sanır. Çözülmeyecek kadar karmaşık cinayetler, insanın kanını donduracak kadar ustalıkla gizlenmiş entrikalar.” (41) Anlam olarak “hayretler içinde bırakmak, aşırı tiksinti uyandırmak” yazılabilir.

keyfi yerine gel-: “Ali’nin keyfi yerine gelmiş, pek de hoşlanmadığı bu entel oğlanla oynamayı sürdürüyor.” (36). *TS*’nin almadığı bu ibarenin anlamı “isteği, dileği gerçekleşmek, hafifçe neşelenmek”tir.

kıyas kabul etme-: “Hakiki sevgiler kıyas kabul etmez.” örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

kıyıcı kesil-: “İki hap alan ... kendi gibi üç beş çapulcu bulup, kıyıcı kesiliyor başımıza.” (101) Anlamı “zalimliğe, gaddarlığa başlamak” olarak verilebilir. Sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

koku içeriği tut-: “Aldığımız poğaçaların, peynirli böreğin kokusu içeriği tutmuş.” (107) “Yayılmak, yoğun olarak hissedilmek” anlamındaki bu madde için sözlüğümüzde yoktur.

kontrolünü yitir-: “Ne yapacağını bilemez duruma düşmek, eli ayağı birbirine dolanmak” anlamındadır ve *TS*’de yoktur: “Kontrolünü tümüyle yitiriyor, artık derisinin altına yayılan dehşeti görebiliyorum.” (99)

korkuya sürükle-: “Korku içine sokmak, korkutmak” anlamlarında olup *TS* içinde bulunmamaktadır: “Tonguç’u korkuya sürüklemek için artık konuşmama gerek yok, suskunluğum daha etkili.” (97)

kriminalistik: Bu kavram “cinayet gibi olayları araştıran bilim dalı” anlamındadır, sözlüğümüzde madde başı olarak alınmalıdır: “Kriminalistik

yöntemleri, yani bilimi kullandığımız zaman bile, yanlış sonuçlara ulaşmaktan kurtulamıyoruz.” (113)

kuruntu yap-: “Şüphelenmek, derin derin düşünmek” anlamını verebiliriz, sözlüğümüzde yoktur: “Hiç alınmış gibi bir hali de yok, boş yere kuruntu yaptım galiba?” (221)

kuşku uyandır-: “Kapıcı kadınla da, komşularla da konuştum. Kuşku uyandıracak kimseyi görmemişler.” (120) *TS*'de bulunmayan bu madde içinin anlamı “şüpheye düşürmek, şüphelendirmek”tir.

lafa pat diye gir-: “Belki de günlerdir bu konuyu konuşmak isteyip de konuşmamanın verdiği gerginlikle böyle pat diye girdi lafa.” (78) Sözlüğümüzde bulunmayan bu iç maddeye “başkasının sözünü birdenbire keserek konuşmaya başlamak” anlamını verebiliriz.

linççi: “Linç eden (kimse)” anlamında olup sözlüğümüzde yoktur: “Nefret ederim bu linççi heriflerden. Tek başlarına hepsi süt dökmüş kedidir, ama bir araya gelince aslan kesilirler.” (236)

maytap konusu ol-: Anlamını *argo* kısaltmasıyla verebileceğimiz bu ibarenin anlamı için “şakaya muhatap olmak, kendisiyle dalga geçilmek” şeklinde yazabiliriz: “Bir dönem vazife gereği, güvenliğin için kullandığın takma isimler, gün gelir maytap konusu olur.” (309)

mobil ekip: “O sırada mobil ekip olay yerine intikal etmişti.” (108) Sözlüğümüzde yer almamıştır. Anlamı “hareket olan birlik”tir.

muallak konuş-: “Bir yıl mı, daha mı fazla? Sen de hep muallak konuşuyorsun birader.” (35) “Açık seçik anlatmamak, anlaşılmaz biçimde söylemek” anlamındadır ve sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

Müslüman mahallesinde salyangoz sat-: Sözlüğümüz bu madde için almış ama karşılık olarak da açıklama yapmadan başka iç maddeye göndermiş. (Körler mahallesinde ayna satmak) içinde açıklama yapılmış, örnek de bulunamamış. Örnek cümlesini verelim: “O zaman da söyledim, bu iş tutmaz. Siz Müslüman mahallesinde salyangoz satıyorsunuz, diye.” (56)

ne yalan söyleyeyim: “Yalan söylememe gerek yok, gerçeği ifade edeyim” anlamındadır ve *TS* içinde yoktur: “Ben de geri kalmamaya çalışıyorum ama ne yalan söyleyeyim, daha üçüncü kata gelmeden nefesim kesilmeye başlıyor.” (146)

öküz altında buzağı ara-: Halkımızın çok kullandığı bu madde için de sözlüğümüzde bulamıyoruz: Adamlar öküz altında buzağı aramaya meraklı zaten.” (259) “Olmayacak yerde bahane yaratmak, ummadık yerde fırsat yakalamak” anlamındadır.

pişkin pişkin sırt-: Sözlüğümüzde ne bu ikileme var ne de fiilli biçimi: “Kirli sakallı eleman pişkin pişkin sırtıyor; at suratlı olanında da aynı aptal gülümseme.” (43) “Umursamaz, aldırış etmez biçimde gülmek” anlamını yazabiliriz.

prosedür: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek: “O zaman teşkilatın saygınlığı için, prosedür neyi gerektiriyorsa, öyle hitap edeceğiz birbirimize.” (112)

reenkarnasyon: Sözlüğümüzde “ruh göçü” olarak anlamlandırılan bu madde başı için şu örneği verelim: “İslamiyet’te reenkarnasyon, yani öldükten sonra başka biri olarak yeniden dünyaya gelme inancıdır.” (163)

sevincini kursağında bırak-: *TS* içinde bu madde içi bulunmuyor: “Ne güzel, bu akşam müjdeyi verecekti üstlerine. Adamcağızın sevincini kursağında bıraktık.” (175) Anlam olarak “sevinç duymasını engellemek” yazabiliriz.

sevinçten havalara uç-: “Dün ilginç bir cinayet olayı bulduk diye sevinçten havalara uçuyordu.” (122) “Çok mutlu olmak, aşırı şekilde sevinmek) anlamındadır. Sözlüğümüzde yoktur.

(bir şeyin) sözünü al-: “Muammer, öğrendiklerimi kendisine de aktaracağım sözünü aldıktan sonra odamı bana bırakıp, yan tarafa geçiyor.” (95) Bu madde içeri de sözlüğümüzde bulamıyoruz. “Bir şeyin yapılacağına dair beklentiler karşılanmak” anlamındadır.

suçu üstlen-: “Kabahati, suçu üzerine almak, suç işlediğini kabul etmek” anlamında olup *TS* içinde yer almamaktadır: “Sanki birkaç saat önce bir adamı öldürüp, ötekini yaralayan ya da bu suçu üstlenen o değil.” (95)

(birini) su ya götürüp susuz getir-: “Benim diyen erkeği, suya götürür susuz getirir. O da sağlam kadındır yani.” (60) örneği ile maddeyi tamamlayalım.

tekkeyi bekleyen çorbayı içer: Bu atasözünün de örnek cümlesi bulunamamış: “Bekleyeceksin Muammer. Emekliliğine kaç gün kaldı şurada. Ne demiş derviş; tekkeyi bekleyen çorbayı içer.” (107)

travma: “Bu travma sonucu müvekkilimin ruhsal yapısı bozulmuş, aklî melekelerini kullanamaz hale gelmiştir.” (114) Sözlüğümüzdeki birinci anlama uygun düşen bir örnek...

(bir işten) yakasını sıyrır-: “İstesem ufak tefek bürokratik işler çıkarır, bu meseleden yakamı sıyrırdım ama müdür iyi adamdı, onu kırmak istemiyordum.” (73) “Kurtulmak, rahatlamak” anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

yeraltı raconu: “İri bedenini, bir sümüklüböcek gibi yeraltı raconun acımasız kurallarından oluşan o sağlam zırhın içine çekerek, korunmaya çalışıyor.” (101) Sözlüğümüzde açıklanan (yeraltı dünyası) bu maddeye de açıklık getirmektedir.

(bir şeyden) yola çık-: “Bunlardan yola çıkarak adamın ismini özellikle yazmadığını söyleyebiliriz.” (127) Anlam olarak “bulgulara, belgelere dayanarak fikir yürütmek” yazabiliriz.

yoldan çık-: “Çobanlar, günahkâr kralları, yoldan çıkmış kötü yöneticileri simgeliyor.” (123) örneği sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşmektedir.

yüzüp yüzüp kuyruğuna gel-: “Emekliliğine ne kaldı şurada? Yüzdük yüzdük kuyruğuna geldik, bir itirafçı yüzünden niye emekliliğimden olayım?” (98) örneği yeterli olacaktır.

zevkleri uyuşma-: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “Biliyorum, ben istediğim için çorbacıya gelecek. Bu çocukla zevklerimiz niye uyuşmuyor? (107) “Beğenileri, zevkleri birbirine zıt olmak” anlamını verebiliriz.